بازپژوهی در سیاستگذاری انرژی کشور: از تأثیر محیط انسان‌ساخت تا محیط طبیعی بر رفتار مصرف‌کننده در بخش خانگی صنعت برق

مریم کیقبادی
دانشجوی دکتری مدیریت دولتی دانشگاه تهران
غلامرضا حیدری
استادیار گروه مدیریت و علوم اجتماعی پژوهشگاه نیرو
صادق صالحی*
دانشیار دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه مازندران

تاریخ دریافت:
۱۴۰۱/۳/۳۰
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۱/۱۱/۲۵

کلمات کلیدی:
سیاستگذاری انرژی، رفتار مصرف‌کننده، نظریه رفتار برنامه‌ریزی‌شده، نظریه عمل اجتماعی

چکیده

در سال‌های اخیر افزایش تقاضای انرژی و حکمرانی توسعه پایدار، ضرورت مطالعه رفتار مصرف انرژی را دو چندان کرده است. پژوهش حاضر با اتخاذ یک رویکرد کیفی و انجام ۶۰ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با شهروندان در مناطق مختلف کشور به بررسی عوامل مؤثر بر رفتار مصرف انرژی (برق) در کشور پرداخته است و با انجام تحلیل محتوای کیفی (مشتمل بر ۳ مقوله اصلی و ۱۰ مقوله فرعی)، به یک الگوی تحلیلی دست یافته که از لایه‌های فردی رفتار شروع شده و با عبور از سطوح اجتماعی به زمینه‌های گسترده‌تر مؤثر بر رفتار مصرف انرژی می‌رسد. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که رفتار مصرف انرژی در کشور، برآمده از عوامل انسان ساز و نیز عوامل طبیعی مهمی بوده و صِرف توجه به ابعاد فردی، در سیاستگذاری رفتار مصرف انرژی اثربخش نخواهد بود و ایجاد سیاست‌های مداخله‌ای ترکیبی از ابعاد احصا شده امری ضروری است. بر اساس یافته‌های تحقیق حاضر، ۸ گزاره نظری در خصوص عوامل مؤثر بر مصرف انرژی افراد در کشور تدوین شد.

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

مقدمه

مصرف انرژی و مدیریت آن در جهان از دهه ۷۰ میلادی و پس از قوع شوک‌های نفتی مورد توجه قرار گرفت و از آن زمان، علوم مختلف به بررسی و مطالعه مصرف انرژی پرداخته‌اند. در کشور نیز این موضوع هم از منظر قوانین و برنامه‌های اجرایی و هم از منظر مطالعات مورد توجه بوده است؛ اما علی‌رغم وجود سیاست‌ها و برنامه‌های مختلف در این حوزه همچون تدوین استانداردها و معیارهای برچسب انرژی، بهینه‌سازی انرژی و مدیریت بار در صنایع، ممیزی انرژی در ساختمان‌ها، تهیه نرم‌افزارهای بهینه‌سازی و فعالیت‌های آموزشی و آگاه‌سازی (فصیحی، ۱۳۸۳؛ روشندل و قیومی، ۱۳۹۴)، در حال حاضر، مدیریت مصرف برق در کشور با چالش‌هایی همراه بوده است. به طوریکه در سال ۱۳۹۸ بخش خانگی به تنهایی ۳۲/۲ درصد مصرف برق کل کشور (تقریبا سهمی برابر با بخش صنعتی) را به خود اختصاص داده (توانیر، ۱۳۹۹) و در مقایسه با سال گذشته، به ازای افزایش ۲/۸ درصدی تعداد مشترکین، میزان مصرف انرژی، ۴/۷ درصد رشد داشته است (توانیر، ۱۳۹۸).

ایجاد تغییر در سطوح و الگوهای مصرف، مستلزم بحث و درک جدی درباره این موضوع است که چه چیزی مصرف را برمی‌انگیزد و چگونه می‌توان با سیاست‌ها و برنامه‌های اختصاصی، مصرف انرژی را پایدارتر نمود. سازمان ملل با نگاهی دقیق به پتانسیل‌های تکنولوژیکی از جمله انرژی‌های تجدیدپذیر، به این نتیجه رسیده که توجه به فناوری‌ها به‌تنهایی کافی نبوده و ضروری است مدیریت مصرف انرژی با تغییر رفتار مصرف همراه باشد (سازمان ملل متحد ، ۲۰۱۱). پرسشی که مطرح می‌شود این است که در جهت مدیریت مصرف انرژی، چگونه می‌توان رفتار مصرف انرژی و عوامل مؤثر بر آن را مورد مطالعه قرار داد.

در سطح جهان همزمان با بحران انرژی، مطالعه رفتار مصرف‌کننده در کانون مطالعات برخی رشته‌ها قرار گرفت که در ابتدا رویکردهای فنی و اقتصادی بر مطالعات مصرف مسلط شدند. در دیدگاه فناورانه، مصرف‌کنندگان به عنوان موجودیت‌های فیزیکی تلقی می‌شدند که فضا را اشغال نموده، ابزارها را دستکاری می‌کنند و گرمای بدن را به فضای بیرونی می‌دهند و به عنوان یک سیستم فیزیولوژیکی در دنیای فیزیکی معرفی می‌شوند (لوتزن‌هایزر[۱]، ۱۹۹۲). ضعف چنین تحقیقاتی آن بود که برآوردها، با اندازه‌گیری‌هایی که در واقعیت انجام می‌شد همخوانی نداشت؛ چراکه انسان‌ها را به عنوان مصرف‌کنندگانی که فعالانه با تجهیزات برقی روبه‌رو شده و در تمام سطوح سیستم انرژی با جریان انرژی و تجهیزات، تعامل دارند در نظر نمی‌گرفتند (کوثر و ظریفی[۲] ، ۲۰۱۱). رویکرد اقتصادی از مدل‌های فیزیکی که انسان‌ها را کنشگرانی غیرفعال می‌دانستند، فراتر رفته و تأثیر تصمیمات انسانی بر مصرف انرژی را مورد بررسی قرار می‌دهند. در نظریه اقتصادیِ انتخاب عقلایی[۳] فرض می‌شود افراد، کنشگرانی عقلایی بوده که دائماً به دنبال به حداکثر رساندن سود خود بوده و از میان انتخاب‌هایی که برای مصرف در مقابل آنها قرار دارد، سودآورترین را انتخاب می‌کنند. اما داده‌های تجربی زیادی نشان می‌دهد پاسخ افراد به فرصت‌های اقتصادی و فناورانه عقلایی نیست و مصرف خانوار از عوامل غیراقتصادی و زمینه اجتماعی نیز تأثیر می‌پذیرد (کوثر و ظریفی، ۲۰۱۱). با مشخص‌شدن ضعف تبیین‌های اقتصادی، روان‌شناسی اجتماعی وارد عمل شد و با تأکید بر

---

[۱] Loren Lutzenhiser
[۲] Kowsar & Zerriffi
[۳] Rational choice

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

اطلاعات و انگیزه فردی به بررسی رفتار انسان پرداخت، تا بتواند درک صحیح‌تر و کاربردی‌تری از رفتار مصرفی انرژی داشته باشد (بهشتی، ۱۳۹۲: ۴۵). مدل‌سازی روان‌شناختی بر این باور است که نگرش‌های افراد از خلال تعامل با سایر افراد شکل گرفته و هنجارهای اجتماعی (انتظارات سایر افراد) اعمال او را محدود می‌کند. اما رفتار پویای گروه‌های بشری در این مدل‌ها در نظر گرفته نشده‌اند (لوتزن‌هایزر، ۱۹۹۲). در مقابل، نظریه‌ها و دیدگاه‌های جامعه‌شناختی، نقش پررنگ‌تری برای عوامل فرافردی قائل هستند و معتقدند رفتار انسان اجتماعی و جمعی بوده و مدل‌هایی از انرژی که در پی کشف رفتارها هستند، باید به زمینه اجتماعیِ کنش افراد توجه کنند. آنچه انتخاب افراد را رقم می‌زند، سیستم‌های اجتماعی و تکنولوژیکی است و هر تغییری در نحوه مصرف انرژی معلولِ تغییرات گسترده‌تر اجتماعی است (کوثر و ظریفی، ۲۰۱۱). اما هر یک از دیدگاه‌های ذکرشده تنها توانستند برخی از جنبه‌های رفتار مصرف را تبیین نموده و چارچوبی برای مداخلات موفق و قابل‌اعتماد فراهم نکرده‌اند (استیفنسن[۱]، ۲۰۱۰). باتوجه‌به چند بعدی بودن رفتار انسان‌ها، تنها در صورتی می‌توان تحلیلی واقع‌بینانه از مصرف انرژی داشت که رهیافت‌های گوناگون با هم به کار گرفته شوند. در جهت رفع محدودیت رویکردهای تکی در شناسایی رفتار مصرف انرژی، تمرکز تحقیق حاضر، اتخاذ یک رویکرد اکتشافی و لنزی ترکیبی بوده که بتواند همزمان علاوه بر شناسایی عواملی که در اختیار کنشگر (مصرف‌کننده) بوده، سایر عوامل مؤثر بر رفتار مصرف انرژی که خارج از کنترل مستقیم او بوده (عوامل خارجی) را نیز شناسایی نماید و تلاش کرده است در زمینه‌ای گسترده‌تر، به بررسی رفتار مصرف انرژی در بخش برق کشور بپردازد. در ادامه پس از مرور مبانی نظری و پیشینه تحقیق، یافته‌ها و الگوی پیشنهادی تشریح شده و در خلال تشریح یافته‌ها نیز گزاره‌های نظری احصا شده، مطرح می‌گردد.

۱ـ مبانی نظری

در بخش مبانی نظری دو نظریه عمده که پایه و اساس چارچوب‌ها و تحقیقات زیادی در حوزه رفتار مصرف‌کننده را تشکیل داده و در انجام تحقیق حاضر نیز اثرگذار بوده‌اند تشریح می‌شوند و در ادامه خلاصه‌ای از تحقیقات داخلی و خارجی در حوزه رفتار مصرف انرژی بررسی می‌شوند.

۱-۱ـ افراد و نظریه رفتار برنامه‌ریزی‌شده (TPB[۲])

در ادبیات، رفتار محیط‌زیستی رفتارهایی هستند که آگاهانه در پی به حداقل رساندن تأثیرات منفی بر جهان طبیعی و ساخته شده می‌باشند و سیاست‌های مصرف پایدار نیز بر رویکردهایی متمرکز هستند که به دنبال ایجاد تغییر اجتماعی از طریق تحریک افراد به «انتخاب بهتر» بوده و کنشگر عقلایی و رفتارهای او را واحد اساسی هدف می‌دانند (کالموس و آگیمن[۳]، ۲۰۰۲: ۲۴۰). مبنای مفهومی که این تعاریف به آن اشاره می‌کنند، نظریه رفتار برنامه‌ریزی شده می‌باشد (آجزن و فیشبن[۴]،۱۹۸۰؛ فیشبن و کاپلا[۵]، ۲۰۰۶) که مواردی از جمله رویکرد قصد/رفتار یا بازاریابی اجتماعی از آن نشأت گرفته‌اند (لفبور[۶]، ۲۰۱۳). این رویکرد، نیات فرد را برای انجام

---

[۱] Stephenson
[۲] Theory of Planned Behavior
[۳] Kollmuss and Agyeman
[۴] Ajzen & Fishbein
[۵] Fishbein & Cappella
[۶] Lefebvre

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

یک رفتار از پیش تعیین‌شـده توصـیف نموده (کاگلیا[۱] و همکاران، ۲۰۱۵) و محرک‌های اسـاسـی تحلیل رفتار مصرف انرژی را عمدتا عوامل فردی مانند نگرش‌ها، باورها، انگیزه، درآمد، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی اجتماعی و آگاهی محیطی می‌داند (کلر[۲] و همکاران، ۲۰۱۶). در این تئوری انگیزه‌ها و رفتارهای فردی تحت تأثیر قرار گرفته و عمل توسـط عوامل بیرونی جامعه محدود می‌شـود، اما نه اقدامات و نه انگیزه‌ها به عنوان عناصـر شـکل‌دهنده بافت اجتماعی تحلیل نمی‌شوند (آزجن، ۲۰۱).

۱-۲ـ جامعه و نظریه عمل اجتماعی (PT)[۳]

ظهور و توسـعه تئوری عمل، پیشـرفت‌های مهمی را در درک مصـرف انرژی فراهم نمود که در آن برای درک م صرف انرژی در زندگی روزمره، تحلیل تعاملات بین عنا صر اجتماعی و مادی و زیر ساخت‌ها ضروری ا ست. در یک رویکرد عمل‌محور، تحلیل ظهور و بازتولید الگوهای مصـرف و همگام با آن سـنت‌های اجتماعی که از خلال تکامل اعمال ادامه می یابند و تغییر می‌کنند، را امکان‌پذیر می‌کند (شـاو[۴]، ۲۰۱۰) و در آن اعمال (نه افراد) به‌عنوان واحد ا صلی تحلیل تلقی می شوند. این تلقی منجر به تغییر قابل‌ملاحظه‌ای در تحلیل اجتماعی می شود که افراد، حامل شـیوه‌های روزمره و به عنوان انجام‌دهنده اعمال در نظر گرفته می‌شـوند. از آنجایی‌که هر فرد چندین عمل را انجام می‌دهد، او نقطه منحصـر به فرد برخورد اعمال اسـت و برداشـت‌های او (از جهان و خود) بستگی به اعمال او دارد (رکویتز[۵]، ۲۰۰۲). با این بینش جدید، تحقیقات علوم اجتماعی فراتر رفته و به زمینه‌یابی بسترهای مادی و اجتماعی و شرایطی که در آن تقا ضای انرژی ساختار می‌یابد، می‌پردازد (دیوید سن و گراس[۶]، ۲۰۱۸).

۱-۳- مطالعات پیشین (داخلی)

علیرغم سابقه تحقیقات داخلی انجام شده با محوریت عوامل مؤثر در رفتار م صرف انرژی از اواخر دهه ۱۳۷۰، توجه به این مطالعات در اواخر دهه ۱۳۸۰ بیشـتر شـده اسـت. در مطالعات بررسـی شـده، متغیرهای آگاهی (رفعت‌جاه، ۱۳۸۱؛ زارع‌شـاه‌آبادی، ۱۳۹۲؛ اصـلانی، ۱۳۹۷؛ دهقان، ۱۳۹۵؛ احمدی، ۱۳۹۳؛ مظفری، ۱۳۹۷)؛ جمعیت‌شـناختی (رفعت‌جاه، ۱۳۸۱؛ صـالحی، ۱۳۹۵؛ رحیمی، ۱۳۹۵؛ دهقان، ۱۳۹۵؛ احمدی، ۱۳۹۲؛ یاوری، ۱۳۸۹؛ جوان‌خوش‌خلق، ۱۳۹۴؛ بهمنی، ۱۳۹۳)؛ نگرش به مصـرف انرژی (بهشـتی و همکاران، ۱۳۹۳؛ صـالحی، ۱۳۹۵؛ دهقان، ۱۳۹۵)؛ سـر ما یه فرهنگی (رفعت جاه، ۱۳۸۱؛ جوان‌خوش‌خلق، ۱۳۹۴)؛ سـر ما یه اجتماعی (زارع شاه‌آبادی، ۱۳۹۲؛ جوان‌خوش‌خلق، ۱۳۹۴؛ فتاحی، ۱۳۹۵؛ مظفری، ۱۳۹۷)؛ ارزش زیست‌محیطی (صالح، ۱۳۹۲؛ ا صلانی، ۱۳۹۷؛ اکبری، ۱۳۹۵؛ جوان‌خوش‌خلق، ۱۳۹۴)؛ گروه مرجع (صادقی شاهدانی، ۱۳۹۳)؛ اعتماد اجتماعی (دهقان، ۱۳۹۵؛ جوان‌خوش‌خلق، ۱۳۹۴)؛ مشـار کت اجتماعی (جوان‌خوش‌خلق، ۱۳۹۴؛ رفعت جاه،

---

[۱] Ceglia
[۲] Keller
[۳] Practice theory
[۴] Shove
[۵] Reckwitz
[۶] Davidson & Gross

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

۱۳۸۱)؛ معماری ساختمان (اصلانی، ۱۳۹۷؛ رفعت‌جاه، ۱۳۸۱، جوان‌خوش‌خلق، ۱۳۹۴)؛ هنجارپذیری (بهشتی؛ ۱۳۹۳؛ رحیمی، ۱۳۹۵)؛ رسانه (صادقی‌شاهدانی، ۱۳۹۳)؛ سبک زندگی (رفعت‌جاه، ۱۳۸۱؛ زارع‌شاه‌آبادی، ۱۳۹۲)؛ درآمد (فتاحی، ۱۳۹۵؛ بهمنی، ۱۳۹۳)؛ و منطقه سکونت (فتاحی، ۱۳۹۵؛ یاوری، ۱۳۸۹) با مصرف برق رابطه داشته‌اند. متغیرهای مشارکت اجتماعی (جوان‌خوش‌خلق، ۱۳۹۴؛ رفعت‌جاه، ۱۳۸۱)؛ مسئولیت‌پذیری (اصلانی، ۱۳۹۷؛ دهقان، ۱۳۹۵؛ احمدی، ۱۳۹۲)؛ رسانه (زارع‌شاه‌آبادی، ۱۳۹۲)؛ دینداری (زارع‌شاه‌آبادی، ۱۳۹۲) و هنجارپذیری (بهشتی؛ ۱۳۹۳؛ رحیمی، ۱۳۹۵) بیشترین تأثیر را بر رفتار مصرف برق داشته‌اند. نقطه ضعف نظری مطالعات داخلی، به غلبه رویکردهای روانشناختی و محیط‌زیستی آنها باز می‌گردد و به رابطه بین مصرف انرژی و زندگی روزمره تنها در تحقیق اصلانی (۱۳۹۷) توجه شده است.

۱-۴- مطالعات پیشین (خارجی)

مرور مطالعات خارجی حاکی از آن است که مصرف برق به دلیل اینکه هم حامل خدمات فرهنگی انرژی بوده و هم باعث نوعی انگیزه اجتماعی یا نمادین (ویلهایت[۱]، ۱۹۹۶) برای افراد است، ریشه‌ای فرهنگی داشته و در بین جوامع متفاوت می‌باشد. متغیرهایی مانند نحوه توزیع قدرت در خانواده، نقش‌های جنسیتی، تقسیم وظایف در منزل، اشتغال و سواد زنان (برتیاکس[۲]، ۲۰۰۳)، سکونت در روستا یا شهر (ردی[۳]، ۲۰۰۴)، عوامل اقتصادی، فناورانه و سنتی (جون[۴] و همکاران، ۲۰۰۹) بر مصرف انرژی تأثیر گذارند و هرچه فرهنگ مادی و اعمال مصرف‌کنندگان کاراتر باشد، مصرف انرژی نیز بهینه‌تر می شود (هانسن، ۲۰۱۱؛ استیفنسن، ۲۰۱۵). دل‌زنده[۵] (۲۰۱۷) با مرور تحقیقات نشان داده عوامل اجتماعی و فردی (میزان آگاهی از مسائل مربوط به انرژی، جنسیت، وضعیت اشتغال، ویژگی‌های فرهنگی، تعداد اعضای خانواده و تحصیلات) دومین عامل مهم تأثیرگذار بر مصرف انرژی پس از آب‌وهوا می‌باشد. از بین متغیرهای مطالعه شده در حوزه مصرف، خدمات فرهنگی انرژی (ویلهایت، ۱۹۹۶)؛ انگیزه اجتماعی یا نمادین (ویلهایت، ۱۹۹۶)؛ تعداد اعضای خانوار (هنسن، ۲۰۱۱؛ ابراهامز و استگ، ۲۰۰۹)؛ درآمد (ردی، ۲۰۰۴)؛ ابعاد ساختمان (هنسن، ۲۰۱۱؛ هانسن[۶]، ۲۰۱۸)؛ اعمال مصرف‌کنندگان (هنسن، ۲۰۱۱؛ برتیاکس ۲۰۰۳)، وضعیت اقتصادی و تحصیلات خانوار (هانسن، ۲۰۱۸)؛ سیستم گرمایش و سرمایش (هانسن، ۲۰۱۸)؛ تعداد وسایل خانگی و نحوه استفاده از آنها (هنسن، ۲۰۱۱) تأثیر مستقیم و صورتحساب همراه با جزئیات (ویلهایت، ۱۹۹۶)؛ مانتیورهای هوشمند (هارگریوس[۷]، ۲۰۱۰)؛ مهارت‌های فنی و عملی (هانسن، ۲۰۱۸)؛ و سکونت در ساختمان‌های قدیمی (هانسن، ۲۰۱۸) رابطه منفی با مصرف برق داشته‌اند.

با بررسی مطالعات ذکرشده خصوصا در بخش مطالعات داخلی، چنین نتیجه‌گیری می‌شود که شمار کثیری از آنها با چشم‌انداز یک رویکرد خاص -مانند روانشناسی- و عموما در سطح رفتار فردی به موضوع نگریسته‌اند. تحقیق حاضر در پی بررسی این موضوع می‌باشد که آیا یک رویکرد منفرد می‌تواند رفتار مصرف انرژی برق را در

---

[۱] Wilhite
[۲] Bartiaux Françoise
[۳] Reddy
[۴] Joon
[۵] Delzendeh
[۶] Hansen
[۷] Hargreaves

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

کشور شناسایی نماید و یا لازم است با توجه به شرایط زمینه‌ای ویژه، ترکیبی از آنها مورد استفاده قرار گیرد و در جهت تبیین آن، چه نظریه(هایی) کمک‌کننده هستند.

۲ـ روش تحقیق

تحقیق حاضر با اتخاذ یک رویکرد کیفی و انجام مطالعه موردی[۱] اقدام به طراحی الگوی سنجش رفتار مصرف انرژی در کشور و شناسایی عوامل مؤثر بر رفتار مصرف‌کننده در قالب آن نموده است. به‌زعم کرسول[۲] (۲۰۰۷) مطالعه موردی زمانی که محقق به دنبال درک عمیق از یک سیستم محدود، یک مورد یا مقایسه چند مورد باشد، استفاده می‌شود. در این فرآیند، داده‌های دقیق و عمیق از منابع اطلاعاتی متعدد (مانند اسناد و گزارشات، مشاهده و مصاحبه) جمع‌آوری و بررسی شده و در آن به توصیف موضوع و زمینه‌های مربوط به آن پرداخته می شود. روش جمع‌آوری اطلاعات، مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته بوده که مدت زمان آنها بین ۳۵ تا ۸۰ دقیقه به طول انجامید. جهت نمونه‌گیری، با اتخاذ رویکرد دو مرحله‌ای، ابتدا مناطق دارای اولویت مطالعه در کشور به لحاظ مصرف انرژی در بخش خانگی بر اساس آمار موجود در گزارش «آمار تفصیلی صنعت برق» (توانیر، ۱۳۹۹) شناسایی شده و سپس به شیوه هدفمند (بر اساس توصیه کرسول)، ۶۰ مصاحبه با شهروندان در ۳ شهر تهران، مشهد و اهواز تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت و در مجموع ۲۳۶۷ دقیقه مصاحبه صورت پذیرفت که تمامی جملات مستندسازی شدند. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات، از تحلیل محتوای کیفی در نرم‌افزار Atlas.Ti استفاده شد. به این شکل که محقق تمامی متون را مطالعه نموده و آنها را بر اساس روابط علی معلولی دسته‌بندی نموده تا دسته‌های مفهومی شناسایی شوند (مطابق جدول ۱). پس از دستیابی به مقوله‌های اصلی و مراجعه به ادبیات تحقیق، گزاره‌های نظری ایجاد شدند. جهت اعتبارسنجی تحقیق، بازبینی و انجام مراحل کدزنی توسط محقق دیگر و بازخوانی توسط مشارکت‌کنندگان صورت پذیرفت.

جدول۱: مقوله‌های احصا شده در مصاحبه‌های تحقیق

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی
رفتار مصرف‌کننده انرژی	هنجارها (آگاهی‌ها، نگرش‌ها و ارزش‌ها)
	اعمال
	فرهنگ مادی
محیط انسان‌ساخت	نهادهای رسمی و قوانین و مقررات
	نهادهای غیررسمی و شبکه‌های اجتماعی
	فرهنگ عمومی
	مسئولیت اجتماعی
	بازار، زیرساخت‌ها و تکنولوژی
محیط طبیعی	شرایط آب‌وهوایی
	موقعیت جغرافیایی

مأخذ: یافته‌های تحقیق

[۱] Case Study

[۲] Creswell

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

۳ـ یافته‌ها

در این بخش یافته‌های حاصل از مصاحبه‌های انجام شده با شهروندان، به تفکیک مقوله‌های بیان شده در جدول ۱ تشریح می شوند. بدین صورت که در ابتدا مفاهیم با مراجعه به ادبیات تشریح شده و سپس نمونه‌ای از نقل‌قول‌های م ستقیم از م شارکت‌کنندگان بیان می شود و در انتهای هر بخش نیز گزاره نظری پی شنهادی ارائه می‌شود.

الف- رفتار مصرف‌کننده انرژی

-**هنجارها:** هنجارها در حقیقت آگاهی‌ها، نگرش‌ها و ارزش‌ها (جیلیان[۱]، ۲۰۱۳) و انتظارات و خواسته‌های افراد درباره اعمال و فرهنگ مادی را تشکیل می‌دهند (استیفنسن، ۲۰۱۵). برای مثال در یک خانوار هنجارها شامل خواسته‌های اجتماعی، سطح راحتی مورد انتظار، ارزش‌های محیط‌زیستی و احترام به سنت‌هاست (استیفنسن، ۲۰۱۱).

در باب آگاهی، درباره قیمت‌ها، اکثر مشارکت‌کنندگان بجز عده‌ای از خانم‌های متاهل یا فرزندان خانواده‌ها (T۱۵، M۲۳، M۲۲، M۳۵) از اطلاعات مناسبی برخوردار بودند؛ اما در مورد آگاهی از اطلاعات موجود در صورت‌حساب‌ها، میزان آگاهی‌ها به نسبت زیادی کاهش پیدا می‌کرد (T۱٦، T۱۰، M۲۷، M۷، M۳۸) و در خصوص آگاهی از انواع نیروگاه‌های تولید برق در ایران یکی از مواردی بود که بی اطلاعی یا اطلاعات کم و ناقص را نشان می‌داد: «*هم میتونه از توربین های آبی به وجود بیاد، هم باد، هم خورشید... بیشتر قسمت اعظمش آبی. از پشت سدها بیشتر تولید برق میشه. فکر کنم هزینه‌ش هم زیاد نمیشه* (T۱٦) » و « *نه خیلی برنخوردم به اینکه کسی جایی توضیح داده باشه قبلاً بچه تر بودم در مورد سوخت‌های فسیلی توی مدرسه یه تحقیق می‌کردیم ولی نه که خیلی توضیح داده باشن جایی و اینها نه من ندیدیم و نشنیدم تا به حال* (M۱۹).»

نگرش‌ها، در رفتار برنامه‌ریزی شده یک ارزیابی عاطفی مثبت یا منفی از پیامدهای رفتاری هستند (آجزن، ۱۹۹۱: ۱۹۱). م شارکت‌کنندگان د ستر سی به برق (ایجاد امکانات مختلف با فراهم آمدن د ستر سی به برق) را عاملی دانسته‌اند که منجر به عادی شدن آن در زندگی و به دنبال آن عدم توجه به رفتارها در حوزه برق شده است: «*[عادت‌های مصرفی] در گذشته بهتر بود، چون چیزای کمتر داشتن، برق همه‌جا نبوده، مردم بیشتر رعایت می‌کردن تا الان که همه امکانات هست ولی باز هم رعایت نمیشه* (M۳۰)»

در باب ارزش‌ها، مواردی از جمله ارزش‌های دینی (A۲، T۲۰)، سرمایه ملی (M۲٦، M۲٤، M۱۹، A۱۵)، ارزش‌های زیست‌محیطی (M۲۲، T۲)، نوع‌دوستی (T۵، T۱٦، M۲۱، T۱٤، A۱۹، A۱۳)، ارزش‌های اخلاقی و انسانی (T۱٤، M۱۹)، و ارزش‌های راحت‌طلبانه (T۱۲، M۳٤، A۱۱)، از نظر مشارکت‌کنندگان حائز اهمیت بود.

-**اعمال**[۲] : اعمال، جنبه‌های عملی رفتارهای انرژی مانند فعالیت‌ها و روندهای صرفه‌جویی و مصرف انرژی را ن شان می‌دهند (جیلیان[۳]، ۲۰۱۳) که عادت های روزمره تا فعالیت های غیرمکرر انتخاب و اتخاذ ا شیای مادی را

---

[۱] Jillian

[۲] Practice

[۳] Jillian

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

در بردارند. در تحقیق حا ضر، در د سته اول اعمالی مورد برر سی قرار گرفتند که به صورت روزمره در بخش‌های مختلف م صرفی انجام می شدند برای مثال رو شنایی نقطه‌ای و یا ف ضایی، ساعات ا ستفاده از و سایل برقی و .... د سته دوم اعمالی بودند که م شارکت‌کنندگان در خصوص عادات خود نظر داده‌اند که در بین آنها زمان م صرف و توجه به ساعات پیک «سعی می‌کنیم در ساعات پیک و ف شار سی ستم شبکه کمترین ف شار رو بیاریم (T۱۱)»، عدم ا ستفاده همزمان از و سایل «تاحد ممکن و سیله‌هامون رو هم زمان با هم رو شن نمی‌کنیم (T۵)»، خاموش کردن کامل و سایل در مواقع عدم نیاز «*هر چیزی رو هم که ا ستفاده نکنم خاموش می‌کنم حتی اگر مودم با شه یعنی ۲ روز بخوام برم جایی مودمم رو قطع میکنم یه اینجور کارهایی انجام می‌دم*(T۱)» از جمله عاداتی بوده که بی شترین تکرار را دا شته ا ست. در این بین به اعمال نادر ستی نظیر «*نزدیک‌های خودم... هم سایه ما ه ستن هفته‌ای ۳ بار بیرونن ولی شبا چراغ‌هاشون کامل روشن، یکی دوبار ما بهشون تذکر دادیم گفت پول برق رو خودم میدم، به خاطر اینکه اولاً از لحاظ امنیتی برا شون مهمه و بعد گفت پول برق رو خودم می‌دم دیگه پیگیر ن شدیم که بهشون چیزی بگیم* (A۱۶)» نیز اشاره شده بود.

-**فرهنگ مادی**[۱]: فرهنگ مادی شامل فناوری‌ها، ساختارها و دیگر دارایی‌هایی ا ست که در چگونگی م صرف انرژی نقش دارند. این مفهوم که از مردم شنا سی وام گرفته شده، بیانگر شواهد فیزیکی فرهنگ از جمله ا شیاء، ساختمان‌ها و زیرساخت‌ها است و به دو جنبه اشاره دارد: الف) نقش تأثیرگذار انتظارات فرهنگی از انتخاب اشیای فیزیکی؛ ب) چگونگی شکل‌دادن فرهنگ توسط اشیاء و مصنوعات. برای مثال فرهنگ مصرف‌گرایی (T۱۶، T۱۱، T۱۲، T۹، M۲۳، M۳۳، M۲۲) از مفهوم اح صا شده از داده‌های پژوهش بود که به اعتقاد م شارکت‌کنندگان منجر به م صرف نمای شی، نمادین و تظاهری شده و به عنوان یک هنجار برای افراد پذیرفته شده ا ست: «*طرف میاد خونه شـــما... بهش برمی‌خوره، وای خونه‌تون چقدر تاریکه یه لامپ روشـــن کن چش‌چش رو نمیبینه.. ما ایرانی‌ها وقتی میخوایم خونه بخریم خیلی برامون مهم خونه شـــمالی باشـــه، نورگیر باشـــه ... از اون‌طرف می‌آیم همون خونه رو باز یک مبلغی ن سبت به خونه جنوبی گرون‌تر اون رو میخریم پرده‌های ضخیم آنچنانی می‌ندازیم که نورآفتاب نیاد تو خونه رنگ فرش و مبلمان بره از اینور از این لوسـترها و چلچراغ های قدیم میذاریم که خونه روشن بشه.* (T۱۰)»

مالکیت منزل نیز مستقیما هم در ایجاد امکانات و اعمال انرژی (صرفه‌جویی انرژی) تأثیرگذار است: «*ما بخوایم هزینه کنیم چون م ستأجریم نمی‌تونیم اگر هزینه زیادی دا شته با شه ولی شاید اگر مالک بودیم این هزینه‌ها رو برای دوجداره کردن پنجره‌ها یا عایق کردن، خودمون اقدام می‌کردیم ولی حقیقتاً چون مســـتأجریم اینکار رو نمی‌کنیم* (M۳۶)». «*ما منزل شرکتی ... بودیم، هم سایه‌ها شیرآب رو باز می‌گذا شتن به حدی که م سیری که آب میدادن زمین گود شده بود. مثلاً توی د ستشویی، چرا چون پول برق رو نمیدادن، پول آب رو نمیدادن! همه چیز شرکتی بود شرکت حساب می‌کرد کاملاً بی‌توجه بودن* (A۱۷).»

گزاره نظری۱: فرهنگ مادی و مالکیت ساختمان (مالک، مستاجر و سازمانی) از طریق اعمال انرژی، بر مصرف انرژی تأثیرگذار است.

ب- محیط انسان‌ساخت

---

[۱] Material cultural

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

-**نهادهای ر سمی و قوانین و مقررات:** تمامی ابزارهای لازم برای شـروع و تحریک گذار به سـمت مصـرف پایدار وابسته به نهادهای رسمی است که عبارتند از مقررات قانونی (مانند دستورالعمل‌ها و استانداردها)، ابزارهای مالی (مانند یارانه‌ها و مالیات)، برنامه‌ریزی و سـرمایه‌گذاری عمومی (لورک و اسـپنبرگ[۱]، ۲۰۱۹). نظارت بر سـاخت‌وسـاز سـاختمان‌ها و انواع عناصـری که بر مصـرف انرژی تاثیرگذار هسـتند (مانند عایق‌بندی دیوارها و سقف‌ها، دوجداره بودن پنجره‌ها و ...)، تراکم ساختمان‌ها در اطراف یکدیگر، معماری ساختمان و نحوه قرارگیری درب‌وپنجره‌ها، پیروی از قانون مبحث ۱۹ ساختمان، نظارت بر استاندارد تولیدات و برچسب انرژی و سایل برقی، آیین‌نامه‌های تعرفه‌های گمرگ و نظارت بر واردات وسـایل پرمصـرف از جمله مواردی بوده که به عقیده مشارکت‌کنندگان در فرهنگ مادی آنها تأثیرگذار بوده است. از طرف دیگر مشارکت‌کنندگان تبعات اصلاح تعرفه برق -به عنوان یکی از مهمترین راهکارهای مدیریت مصـرف در کشـور- را با تجربه اصـلاح تعرفه‌های بنزین در کشـور مقایسـه کرده (M۲۳) و بیان نموده‌اند افزایش قیمت‌ها بدون در نظر گرفتن شـرایط فرهنگی جامعه، گروه‌های اجتماعی و خرده فرهنگ‌ها تبعاتی نظیر سـرقت برق، دسـتکاری‌های کنتورهای برق و عدم تحمل اجتماعی را در پی خواهد داشـت (T۱۳). نگرش آنها افزایش سـایر هزینه‌های دیگر زندگی در پی افزایش تعرفه انرژی و نارضایتی مضاعف شهروندان بوده است (T۸).

گزاره نظری ۲: ایجاد سیاست‌های رسمی، مانند اصلاح تعرفه‌ها، منجر به تغییر در اعمال انرژی و افزایش تلفات غیرفنی می‌شود.

-**نهادهای غیررسمی و شبکه‌های اجتماعی :** اقدامات سیاستی تنها می‌تواند یک عنصر در تحریک فرایند تغییر رفتار باشد. فراتر از قوانین و مشوق‌های اقتصادی، هنجارهای اجتماعی و معانی فرهنگی باید تغییر کنند تا «روال عادی امور» تغییر نماید. برای مثال کلاد[۲] و همکاران (۲۰۱۳) اسـتدلال می‌کنند که چون نهادها، ساختارهای اجتماعی هستند که در آنها یادگیری اجتماعی صورت می‌گیرد، تجربه صرفه‌جویی انرژی در محل کار می‌تواند به سایر اعضای خانواده نیز سرایت کند. در تحقیق حاضر شبکه‌های شهروندی و نهادهایی که بتوانند همراهی مردم را به دنبال داشـته و در تغییرات هنجاری جامعه تأثیرگذار باشـد، از جمله مواردی بوده که در مصـاحبه‌ها مطرح شـده‌اند. مشـارکت‌کنندگان نقش شـبکه‌های شـهروندی را مهمتر از نهادهایی مانند نهادهای مردمی، نهادهای دینی و نهادهای شهری دانسته‌اند (M۲٤، T۱۰). به زعم آنها فرآیند کسب و پخش اطلاعات به صورت زنجیره‌وار در گروه‌های مردمی و جمع‌های دوستانه، همکاران، همسایه‌ها و اقوام ادامه پیدا می‌کند. چرا که اعتماد اجتماعی در این حلقه‌ها بالاتر بوده و در صورت مشارکت در این سطح، تغییر نگرش‌ها با سهولت بیشتری رخ داده و اعمال انرژی از آن تأثیر خواهند پذیرفت. این حلقه در جمع‌های دوستانه، خانوادگی، دانشگاهی، کاری و همسـایگی می‌تواند شـکل بگیرد و یا با وجود شـبکه‌های مجازی امکان حرکت‌ها و کمپین‌های تاثیرگذار که گرداننده آن خود شهروندان هستند میسر شود (T۱۲).

گزاره نظری ۳: در بین نهادهای اجتماعی، شـبکه‌های شـهروندی و خانوادگی، به دلیل نرخ بالای اعتماد اجتماعی، از توانایی تأثیرگذاری بیشتری بر اعمال انرژی برخوردارند.

---

[۱] Lorek & Spangenberg

[۲] Klade

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

-**فرهنگ عمومی:** هنجارهای غالب فرهنگی می‌تواند تشـویق‌کننده و یا بازدارنده رفتارهای مصـرفی باشـد و فشار اجتماعی ناشی از هنجار پذیرفته شده در جامعه، الگوی متفاوتی از رفتار را باعث شود. به زعم آچ[۱] (۱۹۵۵)، انسـانِ اجتماعی، یک خوابگرد[۲] تمام عیار اسـت که تأثیرات اجتماعی، اعمال او را شـکل می‌دهند. هنجارها و ارزش‌های اجتماعی در هر جامعه‌ای می‌تواند شـکل‌دهنده فرهنگ عمومی بوده و در حوزه مصـرف انرژی، درونی شدن هنجارهای مصرف در طی زمان، جامعه‌ای مصرف‌کننده و یا صرفه‌جو را منجر شود: «*تلویزیون میخواد یک پنیر رو تبلیغ کنه یک خونه‌ای رو که شاید من و امثال من توی رؤیاهامون نمیبینیم، خونهٔ آنچنانی، نور آنچنانی، یخچال آنچنانی، اون تأثیرگذار هسـت. این شـبکه‌های اجتماعی و نحوه ارائه تاثیر میذاره، مثلاً توی مصـرف برق داره مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی رو ترویج میده* (T١٤)». هنجارها و ارزش‌ها در طول زمان دستخوش تغییر شده و بنابر شـرایط اجتماعی و زیرسـاختی، سـبک رفتار مصـرفی جوامع جلوه متفاوتی پیدا می‌کند. در نگاه مشارکت‌کنندگان، الگوی مصرفی جامعه ایران بنابر تغییرات تکنولوژی و رشد جمعیت، از جامعه‌ای صرفه‌جو به سمت مصرف بیشتر حرکت نموده (T٣) و ورود تکنولوژی‌ها بدون ایجاد فرهنگ مقتضی، الگوی مصرفی متفاوتی را رقم زده است (T١٤).

در جوامع امروزی، مصرف از مفهومی اقتصادی به مفهومی فرهنگی و اجتماعی مبدل شده و دامنه این تغییرات به حدی است که صاحب‌نظران مصرف را اصل اساسی جوامع امروزی می‌دانند (باکاک[۳]، ۱۳۸۱: ۱۶۳). از جمله هنجارهای پذیرفته‌شده در طی زمان در جامعه، مصرف‌گرایی بوده که به تغییرات اجتماعی و فرهنگی منجر شده است. بر اساس مصاحبه‌های انجام شده، مصرف تظاهری نتیجه تغییر هنجارهای صرفه‌جویانه به هنجارهای مصرف‌گرایانه بوده، به‌طوریکه جامعه، انتظار اعمال مصرف‌گرایانه را از افراد دارد (M٣٧، M٣٢، A٩، M٢٦).

گزاره نظری ۴: مصرف تظاهری، از شاخصه‌های اصلی فرهنگ مصرف انرژی در کشور است.

از دیدگاه مشارکت‌کنندگان جامعه ایران به لحاظ فرهنگی، متکثر بوده و می‌توان جلوه‌های متفاوتی از فرهنگ را در آن مشـاهده کرد. برخی معتقد بوده‌اند، فرهنگ قومیتی در رفتار مصـرفی تاثیرگذار بوده و برخی قومیت‌ها مقتصـدتر، صـرفه‌جوتر و برخی به سـبک مصـرف‌گرایانه‌تری رفتار می‌کنند (A١٦، T٣). علاوه بر آن، فرهنگ مذهبی و ملی و تاثیر آن بر مصرف(T١٣)، فرهنگ جشن‌ها و دیدوبازدید در جامعه ایران (T١٣)، فرهنگ مصرفی خانواده (T٢) و زندگی شهری و نیازمندی‌های آن (A١٠، A١٢) نیز مورد اشاره قرار گرفتند.

گزاره نظری ۵: وجود فرهنگ‌هایی مانند فرهنگ قومیتی، ملی و مذهبی، خانوادگی و شـهری، بر رفتار مصـرف انرژی شهروندان تأثیرگذار است.

-**مسئولیت اجتماعی:** از دیدگاه مصاحبه‌شوندگان، دغدغه‌های معیشتی، اقتصادی و سایر مسائل موجب شده مسـئله برق در میان دغدغه‌های مردم جایی نداشـته و در قبال آن احسـاس مسـئولیت نکنند. در پی معضـلات موجود و بی‌اعتمادی، نوعی بی‌تفاوتی اجتماعی رخ داده و حتی مقاومت فرهنگی در مقابل دولت و حکومت، جایگزین مسـئولیت اجتماعی شـهروندان شـده اسـت. برخی نیز معتقدند به دلیل عدم آموزش‌های مربوطه،

---

[۱] Asch

[۲] somnambulist

[۳] Bocock

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

شهروندان بر نقش مهم خود به عنوان یک عضو اجتماعی واقف نبوده و تأثیر اجتماعی رفتار خود را کمرنگ تلقی می‌کنند (T۱۰). در موارد متعددی شـهروندان به این مسـئله اشـاره داشـتند در مواجهه با مسـائل عمومی، با پاسخگویی شفافی مواجه نشده و این مسئله به دلیل تکرار، موجب بی‌اعتمادی و سرخوردگی مردم گشته و آنها برای مشارکت اجتماعی بی‌انگیزه شده‌اند: «*همه اینطوری میگن که این همه نیروگاه، ما چرا باید خاموش داشته باشیم؟ مردم این آگاهی رو دارن که درصد خیلی زیادی از برق کشور در خوزستان... شاید خیلی بدبینانه باشه ولی واقعیت چیزی که زیرپوسـت شـهر خودم دارم حسـش می‌کنم و میگم این رو در یه کودک می‌بینی، در یه خانم خانه‌دار، یه شـاغل و در یه پیرزن هم مشـاهده می‌کنی*(A۱)». هرچند زمینه اعتماد اجتماعی مسـئله‌ای گسترده‌تر بوده و صرفا به مسائل برق مرتبط نیست: «*نارضایتی کلی از جامعه مسلماً تأثیر میذاره روی مصرف... اگر من نسبت به اون سیستم رضایت داشته باشم مسلماً سعی می‌کنم باهاش همکاری داشته باشه، کمک بکنم، این خیلی تأثیر می‌ذاره... اگر نارضایتی داشته باشم توی جامعه مسلماً میگن ولش کن منم مصرفم رو بیشتر می‌کنم* (A)». به بیان مشارکت‌کنندگان، علی‌رغم تشویق شدن به مصرف بهینه و تغییر الگوهای مصرفی توسط دولت، شاهد مصرف بی‌رویه انرژی در اماکن مختلف دولتی و عمومی بوده و این مسئله اعتراض آنها را به همراه داشته است (A۹ ، A۱۹، T۱۰و T۱۳). بسیاری از مشارکت‌کنندگان استخراج رمز ارزها (A۱۰، A۸، A۱۵) و فروش و صادرات برق (A۱) را دلایل خاموشی عنوان نموده و اعتقادی به گفته مسئولین که «مشترکین خانگی پرمصرف هستند»، نداشتند. محرومیت‌های متعدد استان‌ها، در دغدغه نبودن انرژی برای مردم تاثیرگذار بوده و مشارکت‌کنندگان معتقد بودند تصمیم‌گیری‌ها معطوف به پایتخت کشور بوده است. همچنین اظهارات شهروندان بر این اساس بوده که بین مناطق مرفه‌نشین و حاشیه شهرها در ایجاد امکانات و یا اِعمال خاموشی‌ها اختلاف وجود داشته و مناطق کمتر برخوردار با مشکلات بیشتری مواجه هستند (A۲۰، T۱٤). به زعم مصاحبه شوندگان ناعدالتی در حوزه یارانه‌های انرژی و متنفع شدن اقشار مرفه به دلیل مصرف بیشتر انرژی از یارانه‌ها نیز مصداق ناعدالتی در این زمینه عنوان شده است (M۲۸).

گزاره نظری ۶: وجود نارضایتی و بی‌اعتمادی اجتماعی، بر مسئولیت‌پذیری مصرف‌کننده انرژی تأثیرگذار است.

-**بازار، زیر ساخت‌ها و تکنولوژی:** انتظارات و خواسـته‌های افراد درباره اعمال و فرهنگ مادی آنها در بحث هنجارها از اهمیت فراوانی برخوردار است (استیفنسن، ۲۰۱۵) که از جمله این انتظارات، رفاه و آسایش برای خود و خانواده می‌باشـد. مشـارکت‌کنندگان به این موضـوع واقف شـده بودند در مواقع خاموشـی، رفاه و آسـایش آنها مختل خواهد شد، در این زمان آنها به تعدیل و تصحیح رفتار مصرفی خود اقدام نموده و این مسئله در شهروندان اهوازی به دلیل گرما و مشکلات ناشی از خاموشی محسوس‌تر بوده است (T۱٦، A۱۰، A۸، A۲۰، A۱۱، A۹).

گزاره نظری ۷: آگاهی از وقوع خاموشی به دلیل مصرف بالای انرژی، منجر به اصلاح رفتار می‌شود.

ج- محیط طبیعی: اعمال مصـرف انرژی شـدیدا متأثر از آب‌وهوا صـورت می‌گیرد. به عنوان نمونه، برخی از رفتارهای مشارکت‌کنندگان در شهر اهواز، به دلیل شرایط خاص جغرافیایی در این قسمت بیان شده که حاکی از اهمیت بسزای شرایط آب و هوایی و اقلیمی در تبیین رفتار مصرف انرژی است: حضور طولانی‌تر در منزل به دلیل گرمای بیرون (A۳)، رواج داشـتن زندگی شـبانه (A۱۱)، ترجیح سـکونت در طبقات پایین‌تر سـاختمان (A۱۵)، اسـتفاده از پرده‌ها و سـایبان‌های ضـخیم جهت جلوگیری از نفوذ گرما و آفتاب (A۱۳، A۱)، روشـن گذاشتن کولر در زمان عدم حضور (A۱۷)، پخت‌وپز خارج از محدوده داخلی (A۲۰)، استفاده بیشتر از ماشین

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

لباسشویی به دلیل نرخ بالای تعرق (A۱٦)، استفاده بیشتر از فریزر جهت حفظ و نگهداری موادغذایی مانند حبوبات (A۹) و عدم توجیه‌پذیری استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر مانند خورشیدی، به دلیل وجود ریزگردها و هزینه‌بر بودن تعمیرات و نگهداری تجهیزات (A۲۰).

گزاره نظری ۸: شرایط آب‌وهوایی و اقلیمی، بر رفتار مصرف انرژی تأثیرگذار است.

۴ـ بحث

با توجه به هدفی که تحقیق حاضر دنبال می‌نمود، پس از انجام مصاحبه‌ها و تحلیل محتوای آنها، تلاش شد در جهت ارائه الگو و توسعه گزاره‌های نظری، بر اساس رویکردها و نظریه‌های موجود، بر بسط و گسترش آنها تأکید شود. طبق یافته های پژوهش، هر یک از دیدگاه‌های نظری موجود به صورت منفرد، تنها می‌توانند برخی از جنبه‌های رفتار مصرف را تبیین نموده و با توجه به چند بعدی بودن رفتارها ضروری است رهیافت‌های گوناگون در کنار یکدیگر به کار گرفته شوند. در تحقیق حاضر، استفاده از تئوری‌های برر سی شده، به صورت مکمل و گزینشی پیشنهاد می شوند؛ بدین صورت که در ساحت رفتار برنامه‌ریزی شده، از نقش افراد به عنوان عاملان منطقی با انگیزه ذاتی استفاده شده؛ اما از نظر اجتماعی، مادی و زمینه نهادی از تئوری عمل اجتماعی، جهت درک وضعیت کلی و زمینه بزرگ‌تر آن بهره گرفته می‌شود. مداخله در رفتار مصرف انرژی، شامل چارچوب‌بندی‌های نهادی رسمی، از تعهدات و محدودیت‌های سخت‌گیرانه گرفته تا ابزارهای نرم و غیررسمی، ارزش‌ها، ایده‌ها، هنجارها، نگرش‌ها و اعتقادات و تعهدات است که اگر به این وضعیت شرایط جغرافیایی و آب‌وهوایی نیز اضافه شود، حاصل شبکه پیچیده‌ای خواهد بود؛ لذا جهت ساده‌سازی برخورد با پیچیدگی تصمیم‌گیری در خصوص مدیریت مصرف انرژی، ابعاد اصلی به صورت ذیل در نظر گرفته شود:

۱. رفتار مصرف‌کننده انرژی: مشتمل بر هنجارها، فرهنگ مادی و اعمال انرژی
۲. محیط انسان ساخت: مشتمل بر نهادهای رسمی و غیررسمی، شبکه‌های اجتماعی، قوانین و مقررات، فرهنگ و مسئولیت اجتماعی، زیرساخت‌ها، تکنولوژی و بازار.
۳. محیط طبیعی: مشتمل بر شرایط آب‌وهوایی و موقعیت جغرافیایی

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

از آنجا که گیدنز میان توانایی افراد در کنشـــگری به عنوان عاملان نســـبتاً آزاد و تأثیرات محدودکننده ساختارهای اجتماعی، مالی و سیاسی تفکیک قائل شده، اما بر این نکته تأکید می‌کند که هر دو همزمان و به‌طور مستمر بر یکدیگر تأثیر متقابل دارند (به نقل از استیفنسن، ۲۰۱۵)؛ مفاهیم عنوان شده در مدل نیز بدون خطوط مرزی مشـــخص، با یکدیگر در تعامل بوده و هر راهکار پیشـــنهادی در جهت ایجاد مصـــرف بهینه، باید عوامل بازدارنده موجود در هر حوزه را برطرف نموده و عوامل مطلوب را در آن ترویج دهد.

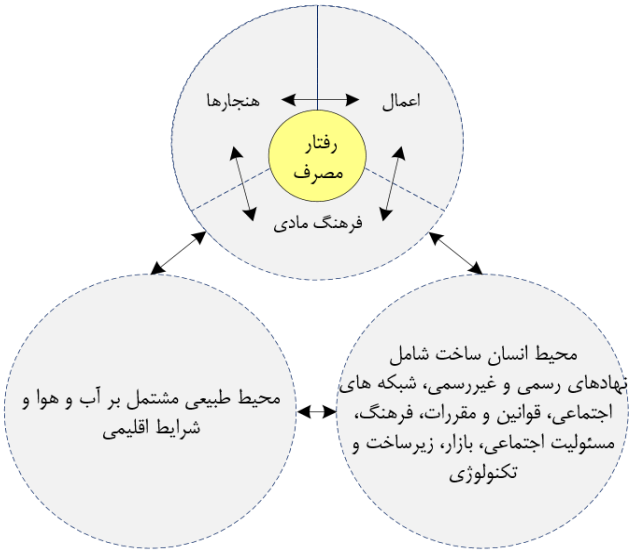

شکل۱. الگوی سنجش رفتار مصرف انرژی در کشور
مأخذ: یافته‌های تحقیق

۵ـ نتیجه‌گیری

مطالعه حاضر در پی شناسایی چارچوبی نوین و کارا در حوزه سیاستگذاری انرژی و شناسایی عوامل مؤثر بر رفتار مصـرف‌کننده بوده که جهت دسـتیابی به آن از روش تحقیق کیفی و اکتشـافی اسـتفاده شـده و با تحلیل محتوای کیفی مصـاحبه‌های نیمه‌سـاختار یافته، چارچوب پیشـنهادی و گزاره‌های نظری موجود در آن مشـخص شد. در ارائه الگوی پیشنهادی تلاش شد از بنیان‌های نظری موجود در ادبیات موضوع بهره کافی برده شود و رفتار برنامه‌ریزی شده و تئوری عمل اجتماعی به عنوان دو رویکرد مطرح در این زمینه مورد نظر قرار گرفتند.

یافته‌های تحقیق حاکی از آن بود که رفتار مصـرف انرژی در کشـور، برآمده از عوامل انسـان‌سـاز و نیز عوامل طبیعی بوده و صِرف توجه به ابعاد فردی، در سیاستگذاری رفتار مصرف انرژی اثربخش نبوده و ایجاد سیاست‌های مداخله‌ای ترکیبی از ابعاد احصا شده امری ضروری است.

آنگونه که بررسی شد، شواهد تجربی انواع و سیعی از عوامل را در فعالیت‌های روزمره بر مصرف انرژی مؤثر تشـــخیص داده‌اند که در این بین هیچ عاملی غالب یا تعیین‌کننده نبوده و یک رویکرد جامع، باید ابعاد گوناگونی را در نظر بگیرد که شـامل محرک‌های درونی و بیرونی، موقعیت‌های اجتماعی، شـرایط انسـانی و طبیعی محیط

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

مربوطه باشد. به عبارتی از آنجا که «رفتار» تنها نوک کوه یخ است، برنامه‌ریزی مداخله رفتاری، تأثیر محدودی خواهد داشت (اسپرلینگ[1] و همکاران، ۲۰۱۳). لذا سیاست‌های مصرف پایدار یک چالش چندبعدی برای جوامع است که هم شامل تغییر در ارزش‌ها، نگرش‌ها، تصمیمات و عادات رفتاری و هم شامل هنجارهای اجتماعی، دانش عملی و معنای أعمال بوده و تنها در صورتی می‌تواند خود را در عمل نشان دهد که فرایندهای اجتماعی به آن اجازه دهند، سازمان اجرایی و زیرساخت‌های آن فراهم باشد و محیط طبیعی نیز از آن حمایت کند.

بر اساس یافته‌های تحقیق، اثربخشی محدود اکثر راهکارها، به دلیل نگاه محدود به عوامل تعیین‌کننده رفتار است که متمرکز بر بحث‌های عقلایی و احساسات ذهنی هستند (مانند اصلاح تعرفه‌ها). در صورتیکه از منظر تئوری عمل، سیاستگذاری در حوزه انرژی، فراتر از رفتار مصرف‌کننده و توجه به افراد بوده و ایجاد چشم‌اندازی از سایر عوامل زمینه‌ای، در حین توجه به افراد ضروری است. بر اساس یافته‌های تحقیق حاضر، سیاست‌های انرژی، باید به صورت توأمان افراد (مهارت‌ها، عادات، ارزش‌ها، نگرش‌ها)، اجتماعات (هنجارهای فرهنگی و اجتماعی)، محیط طبیعی (شرایط جغرافیایی و آب و هوایی)، عوامل نهادی رسمی (زیرساخت‌ها، فناوری‌ها و قوانین و مقرارت) و پویایی آنها را در نظر بگیرند.

از آنجا که رویکرد تحقیق حاضر کیفی و اکتشافی، با هدف فهم چگونگی وقوع و ارتباط بین عوامل بوده است، توصیه می‌شود گزاره‌های نظری بیان شده، در بوته آزمایش کمی و کیفی قرار گیرند و با هدف خوشه‌بندی و یافتن شباهت‌ها و تفاوت‌ها در گروه‌های مختلف انجام شود.

۶- تقدیر و تشکر

مقاله حاضر مستخرج از طرح پژوهشی با عنوان «مطالعه الگوی مصرف مشترکین صنعت برق با تأکید بر عوامل اجتماعی-فرهنگی» می‌باشد که در گروه مدیریت و علوم اجتماعی پژوهشگاه نیرو انجام شده است.

فهرست منابع

احمدی، سیروس، میرفردی اصغر و قاسم زارعی (۱۳۹۲)، «**بررسی رابطه مسئولیت‌پذیری و گرایش به صرفه‌جویی در مصرف آب**»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، ش۲، ۱۸۵ -۲۰۰.

احمدی، سیروس، فرخی، علیرضا و فریدخت صالحی (۱۳۹۳)، «**رابطه آگاهی از کارایی انرژی برق و صرفه‌جویی در مصرف برق در بین زنان شهر یاسوج**»، *جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، ۴، ۹۳-۱۰۸.

اصلانی، زهرا، مصطفی، ازکیا و حبیب‌الله (۱۳۹۷)، «**بررسی عوامل موثر بر مصرف انرژی (برق) خانوار شهری با رهیافت نظریه بنیانی (مورد مطالعه: منطقه ۵ شهر تهران)**»، *برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، ش۳۴، ۱-۳۳.

باکاک، رابرت (۱۳۸۱)، **مصرف**، ترجمه: خسرو صبری، تهران: *انتشارات شیرازه*.

بهشتی، سیدصمد (۱۳۹۲)، **تبیین جامعه‌شناختی مصرف حامل‌های انرژی و ارائه الگوی بهینه مصرف**، پایان‌نامه دکتری *دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان*.

[1] Spurling

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

بهشتی، سیدصمد، قاسمی، وحید، قاضی‌طباطبائی، محمود و مریم رفعت‌جاه (۱۳۹۳)، «**بررسی جامعه‌شناختی تأثیر نگرش‌ها بر مصرف انرژی (مطالعه‌ای در مصرف برق خانواده‌های شهر اصفهان)**»، *کیفیت و بهره‌وری صنعت برق ایران*، ش۶، ۳-۱۰.

بهشتی، سید صمد و وحید قاسمی (۱۳۹۳)، «**تبیین جامعه شناختی رابطه اعتماد اجتماعی و مصرف برق (مطالعه‌ای در مصرف برق خانواده‌های شهر اصفهان)**»، بیست‌ونهمین کنفرانس بین‌المللی برق، تهران.

بهمنی، مجتبی، جمشیدنژاد، آرش، محمدصالح انصاری‌لاری (۱۳۹۳)، «**بررسی عوامل مؤثر بر مصرف انرژی بخش خانگی استان‌های کشور**»، *مطالعات اقتصاد انرژی*، ش۴۲، ۱۶۱-۱۸۱.

توانیر (۱۳۹۸)، **گزارش آمار تفصیلی صنعت برق ایران ویژه مدیریت راهبردی** در سال ۱۳۹۸.

توانیر (۱۳۹۹)، **گزارش آمار صنعت برق ایران بخش توزیع نیروی برق** در سال ۱۳۹۸.

جوان‌خوش‌خلق، منیره (۱۳۹۴)، «**بررسی عوامل اجتماعی، فرهنگی موثر بر رفتار مصرف انرژی (مطالعه موردی: انرژی برق شهر تهران)**»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد *دانشکده علوم اجتماعی* دانشگاه تهران.

دهقان، حسین و ناصر پوررضاکریم‌سرا (۱۳۹۵)، «**عوامل مؤثر بر سرانه مصرف آب خانواده‌های تهرانی**»، *راهبرد اجتماعی فرهنگی*، ش۱۹، ۲۴۵-۲۶۸.

رحیمی، افسانه، مروت، حبیب و علی فریدزاد (۱۳۹۵)، «**بررسی نقش نگرش‌ها و عقاید بر مصرف انرژی الکتریکی خانوارها در ایران**»، *اقتصاد انرژی ایران*، ش۲۱، ۱۱۲۹-۱۶۲.

رفعت‌جاه، مریم، نیک‌گهر، عبدالحسین، فاضلی، محمد و محمدرضا کلاهی (۱۳۸۱)، «**بررسی الگوهای اجتماعی و فرهنگی مصرف برق خانگی در شهر تهران**»، پژوهشگاه وزارت نیرو.

رو شندل، طاهر و زهرا قیومی (۱۳۹۴)، **شنا سایی مؤلفه‌های اقناعی تبلیغات تلویزیونی با هدف ترویج مصرف بهینه انرژی در کشور**، *سیاستگذاری و برنامه‌ریزی انرژی*، شماره ۱، ۲۲۱- ۲۵۰

زارع شاه‌آبادی، اکبر، حاجی‌زاده میمندی، مسعود ، لطفعلیانی‌ابرندآبادی، علی‌محمد و زکیه سلیمانی (۱۳۹۲)، «**بررسی تأثیر عوامل اجتماعی- فرهنگی بر الگوی مصرف انرژی در خانوار های شهر یزد**»، *سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی انرژی*، ش۳، ۱۷-۵۰

صادقی، سهیلا و ایمان عرفان‌منش (۱۳۹۴)، «**مبانی روش شناختی پژوهش اسنادی در علوم اجتماعی، مورد مطالعه: تأثیرات مدرن شدن بر خانواده ایرانی**»، *راهبرد فرهنگ*، ش۲۹، ۶۲-۹۱.

صادقی‌شاهدانی، مهدی و مهدی خوشخوی (۱۳۹۳)، **تحلیل منابع و نهادهای اجتماعی مؤثر بر بهبود رفتار مصرفی خانوار شهری (مطالعه موردی: رفتار مصرفی انرژی)**، *اقتصاد و مدیریت شهری*، ۹، ۲۹-۴۳.

صالحی، صادق و لقمان امامقلی (۱۳۹۲)، «**تحلیل اجتماعی رفتار مصرف برق**»، *بررسی مسائل اجتماعی*، ش۲، ۲۸۷-۳۰۴.

صالحی، صادق (۱۳۹۴)، « **سنجش تأثیر عوامل فرهنگی بر رفتار مصرف گاز خانگی مورد مطالعه: مشترکان گاز خانگی شهری در مازندران**»، *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ش۴، ۵۵۱-۵۷۰.

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

صـالحی، صـادق، محمدی، جمال و لقمان امامقلی (۱۳۹۵)، **«تبیین جامعه شناختی الگوی م صرف برق شهروندان مازندران»**، *مسائل اجتماعی ایران*، سال هفتم، ش۱، ۱۳۹۵، ۱۰۱-۱۲۳.

فتاحی، شهرام، بهاری‌پور، سحر و الهام ر ضایی (۱۳۹۵)، **«ارزیابی تأثیر ساختار جمعیت بر م صرف برق مطالعه موردی مقایسه مصرف انرژی برق استان‌های غرب و شرق»**، *کیفیت و بهره‌وری ایران*، ۱۰، ۱-۱۳.

فصیحی، فریبا و مهدی صادقی. (۱۳۸۳). **بررسی عملکرد ابزارهای مدیریت مصرف انرژی الکتریکی در ایران**، *انرژی ایران*، ۸ (۴) ، ۵۴-۳۱

مظفری، زا نا و مح مدعلی متفکرآزاد (۱۳۹۷) **« تاثیر ســـر ما یه اجت ماعی بر مصـــرف برق خانگی در استان‌های ایران»**، *کیفیت و بهره‌وری صنعت برق ایران*، ش۷، ۴۷-۶۰.

منظور، داود و سعید سید حسین زاده یزدی (۱۳۹۷) **«بازنگری در سیاست های مدیریت مصرف برق از منظر اقتصاد رفتاری»**، *سیاستگذاری و برنامه‌ریزی انرژی*، ش ۷۱، ۲۱۹-۲۶۳.

یاوری، کاظم و خالد احمدزاده (۱۳۸۹)، **«بررسی رابطه مصرف انرژی و ساختار جمعیت (مطالعه موردی: کشورهای آسیای جنوب‌غربی)»**، *مطالعات اقتصاد انرژی*، ش۲۵، ۳۳-۶۲.

Ajzen, I., Fishbein, M., (۱۹۸۰). **Understanding attitudes and predicting social behaviour**. Prentice-Hall.

Ajzen, I. (۱۹۹۱). **The theory of planned behavior**. Organizational Behavior and Human Decision Processes, ۵۰(۲), ۱۷۹–۲۱۱.

Asch, S. E. (۱۹۵۵). **Opinions and social pressure**, Scientific American, ۱۹۳: ۳۱-۳۵.

Bartiaux, Francoise (۲۰۰۳). **A socio-anthropological approach to energy-related behaviours and innovations at the household level**, "Time to turn down energy demand, ECEEE ۲۰۰۳ Summer Study, St. Raphael (du ۰۳/۰٦/۲۰۰۳ au ۰٦/۰٦/۲۰۰۳), In: Sophie Attali, Eliane Metreau, Melisande Prone, Kenya Tillerson, Time to turn down energy demand, Proceedings of the ECEEE ۲۰۰۳ Summer Study, Borg & Co: Stockholm, Sweden۲۰۰۳, p. ۱۲٤۰–۱۲۵۱

Barton, B., Blackwell, S., Carrington, G., Ford, R., Lawson, R., Stephenson, J., Williams, J (۲۰۱۳). **Energy Cultures: Implications for Policymakers**, Centre for Sustainability, University of Otago

Ceglia, D., de Oliveira Lima, S.H., Leocadio, A.L., (۲۰۱۵). **An Alternative Theoretical Discussion on Cross-Cultural Sustainable Consumption**. Sustainable Development ۲۳, ٤۱٤-٤۲٤.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (۲۰۰۸). **Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches**. Sage publications.

Davidson J. Debra, Gross, Matthias. (۲۰۱۸), **Oxford Handbook of Energy and Society**, NewYork: Oxford University Press.

Delzendeha. Elham, Song Wua, Angela Leea, Ying Zhoub (۲۰۱۷). **The impact of occupants' behaviours on building energy analysis: A research review**, Renewable and Sustainable Energy Reviews, ۸۰, ۱۰٦۱-۱۰۷۱.

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

Fishbein, M., Cappella, J.N., (۲۰۰٦). **The Role of Theory in Developing Effective Health Communications**. Journal of Communication ٥٦, ١-١٧.

Gram-Hanssen, Kirsten, (۲۰۱۱). **Households' energy use which is the more important: efficient technologies or user practices?** Published in: Proceedings of the World Renewable Energy Congress ۲۰۱۱.

Hansen, Anders Rhiger, (۲۰۱۸). **Sticky' energy practices: The impact of childhood and early adulthood experience on later energy consumption practices**, Energy Research & Social Science, ٤٦, ١٢٥-١٣٩.

Hargreaves, T., Nye, M., Burgess, J (۲۰۱۰). **Making energy visible: with feedback from smart energy monitors**, Energy Policy, ٣٨, ٦١١١-٦١١٩.

Jillian. Sweeney C., Kresling Johannes, Webb Dave, Soutar N. Geoffrey, Mazzarol Tim (۲۰۱۳). **Energy saving behaviours: Development of a practice-based model**, Energy Policy, ٦١, ٣٧١-٣٨١.

Keller et al: Keller, M., Halkier, B., Wilska, T. A., (۲۰۱٦). **Policy and Governance for Sustainable Consumption at the Crossroads of Theories and Concepts**. Environmental Policy and Governance ٢٦, ٧٥-٨٨.

Klade, M., Mert, W., Seebacher, U., Schultz, I., (۲۰۱۳**) Sustainable behaviour at work and in private life: the contribution of enterprises**. Int. J. of Innovation and Sustainable Development ٧, ٣٢١ - ٣٣٢

Kollmuss, A., Agyeman, J., (۲۰۰۲). **Mind the Gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior?** Environmental Education Research ٨, ٢٣٩-٢٦٠.

Kowsari, Reza, Zerriffi,Hisham (۲۰۱۱).**Three-dimensional energy profile: A conceptual framework for assessing household energy use**, Energy Policy, ٣٩, ٧٥٠٥-٧٥١٧.

Lefebvre, R.C., (۲۰۱۳). **Social marketing and social change. Strategies and tools for improving health, well- being, and the environment**. Jossey-Bass, Wiley Imprint, San Francisco, CA, USA.

Lorek, S., Spangenberg, J.H., (۲۰۱۹). **Energy sufficiency through social innovation in housing**. Energy Policy ١٢٦: ٢٨٧-٢٩٤.

Lutzenhiser, L (۱۹۹۲) **A Cultural Model of Household Energy Consumption**, Energy. ١٧(١), ٤٧-٦٠.

Reckwitz, A. (۲۰۰۲). **Toward a theory of social practices: A development in culturalist theorizing**. European Journal of Social Theory, ٥(٢), ٢٤٣–٢٦٣

Reddy, B (۲۰۰٤). **Economic And Social Dimensions Of Household energy Use: A Case Study Of Indi**, Proceedings of IV Biennial International Workshop "Advances in Energy Studies", ٤٦٩-٤٧٧

Shove, E. (۲۰۱۰). **Beyond the ABC: climate change policy and theories of social change**. Environment and Planning A, ٤٢, ١٢٧٣–١٢٨٥.

Stephenson, J., Barton, B., Carrington, G., Gnoth, D., Lawson, R., & Thorsnes, P. (۲۰۱۰). **Energy cultures: A framework for understanding energy behaviours**. Energy Policy, ٣٨(١٠), ٦١٢٠–٦١٢٩.

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

Stephenson, J., Lawson, R., Carrington, G., Barton, B., & Thorsnes, P (۲۰۱۰). **Energy Cultures: A framework for interdisciplinary research**, World Renewable Energy Congress ۲۰۱۱- Linkoping Sweden, ۸-۱۳ May.

Stephenson, J., Barton, B., Carrington, G., Doering, A., Ford, R., Hopkins, D., Wooliscroft, B. (۲۰۱۵), **The energy cultures framework: Exploring the role of norms, practices and material culture in shaping energy behaviour in New Zealand**, Energy Research & Social Science, ۷, ۱۱۷–۱۲۳.

Spangenberg, J.H., Lorek, S., (۲۰۰۲). **Environmentally sustainable household consumption: From aggregate environmental pressures to priority fields of action.** Ecological Economics ٤٣, ۱۲۷-۱٤۰.

Spangenberg, J. H., Lorek, S., (۲۰۱۹). **Sufficiency and consumer behaviour: From theory to policy**. Energy Policy, ۱۲۹, ۱۰۷۰-۱۰۷۹.

Spurling, N. J., McMeekin, A., Southerton, D., Shove, E. Welch, D., (۲۰۱۳). **Interventions in practice: reframing policy approaches to consumer behaviour**. A Sustainable Practices Research Group Report. Lancaster EPrints, Lancaster University, Lancaster, UK.

United Nations, (۲۰۱۱). **World Economic and Social Survey: The Great Green Technological Transformation**, in: United Nations , World Economic and Social Survey, New York.

Wilhite, H., Nakagami, H., Masuda, T., Yamaga, Y., Haneda, H, (۱۹۹٦) **A cross-cultural analysis of household energy use behavior in Japan and Norway**, Energy Policy, ۲٤, ۷۹٥-۸

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]

Reinvestigation in energy policy: the impact of man-made environment to natural environment in electricity consumption behavior

Maryam Keyghobadi
Doctoral student of Public Administration, University of Tehran
Gholamreza Heydari
Assistant Professor of Department of Management and Social Sciences of Niroo Research Institute
Sadegh Salehi*
Associate Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mazandaran

Abstract: Nowadays importance of energy consumption behavior studies has been increased due to energy demand expanded and governance of sustainable development. This article reinvestigated the factors affecting the behavior of electricity consumption by adopting a qualitative approach and conducting ٦٠ semi-structured interviews with citizens in different regions of the country and conducting a qualitative content analysis (including ٣ main categories and ١٠ subcategories). We have achieved an analytical model starts from individual layer of behavior to social layer. The findings indicate energy consumption behavior in the country is the result of man-made factors as well as natural factors, and only paying attention to individual dimensions will not be effective in the policy of energy consumption behavior. it is necessary to create intervention policies that combine all dimensions. Based on the findings, ٨ theoretical propositions has been formulated regarding the factors affecting the energy consumption in the country.

Key words: Energy Policy, Consumer Behavior, Theory of Planned Behavior, Theory of Social Practice

[Downloaded from necjournals.ir on 2026-10-06]